

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ)

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ

УДК [94(476) + 338.22(=112.2)(476)(091)],,1915/1918“

ВОЛКАВА

Вольга Віктараўна

ЭКАНАМІЧНАЯ ПАЛІТЫКА НЯМЕЦКІХ АКУПАЦЫЙНЫХ УЛАД У
БЕЛАРУСІ Ў ГАДЫ ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ
(1915 – люты 1918 г.)

АЎТАРЭФЕРАТ

дысертацыі на саісканне вучонай ступені
кандыдата гістарычных навук
па спецыяльнасці 07.00.02 – айчынная гісторыя

Мінск, 2017

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ)

Работа выканана ў Беларускаім дзяржаўным універсітэце.

Навуковы кіраўнік –

Каханоўскі Аляксандр Генадзьевіч,
доктар гістарычных навук, прафесар,
дэкан гістарычнага факультэта Беларускага
дзяржаўнага універсітэта.

Афіцыйныя апаненты:

Гужалоўскі Аляксандр Аляксандравіч,
доктар гістарычных навук, прафесар,
прафесар кафедры этналогіі, музейалогіі і
гісторыі мастацтваў Беларускага дзяржаўнага
універсітэта;

Хаданёнак Віктар Мамертавіч,

кандыдат гістарычных навук,
прарэктар па выхаваўчай рабоце
УА «Віцебскі дзяржаўны тэхналагічны
універсітэт».

Апаніруючая арганізацыя –

**УА «Беларускі дзяржаўны педагогічны
ўніверсітэт імя М. Танка».**

Абарона адбудзецца 25 студзеня 2018 г. у 14.00 на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 02.01.05 пры Беларускаім дзяржаўным універсітэце па адрасе: Мінск, вул. Ленінградская, 8 (корпус юрыдычнага факультэта), аўд. 407.

Тэлефон вучонага сакратара: 209 57 09; e-mail: huzhalouski@gmail.com.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Фундаментальнай бібліятэцы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтарэферат разасланы « » снежня 2017 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый
доктар гістарычных навук прафесар

А. А. Гужалоўскі

УВОДЗІНЫ

На сучасным этапе развіцця незалежнай Рэспублікі Беларусь актуалізуецца неабходнасць глыбокага навуковага вывучэння шэрагу праблем айчыннай гісторыі на аснове новых метадалагічных падыходаў і выпрацоўкі аб'ектыўных ацэнак многіх яе падзей. Для гісторыі Беларусі XX ст. лёсавызначальнай стала Першая сусветная вайна. Маштабныя эканамічныя і дэмаграфічныя змены паўплывалі на сацыяльна-палітычныя працэсы, якія прадвызначылі далейшую гісторыю беларускага народа і адыгралі вызначальную ролю ў станаўленні беларускай дзяржаўнасці. “Вялікая вайна” стала каталізатарам перамен у свядомасці грамадства і спрыяла ўзмацненню ўяўлення беларусаў пра сябе як асобнага суб'екта сярод іншых народаў. Таму вывучэнне нямецкай палітыкі ў гады Першай сусветнай вайны на тэрыторыі Беларусі з'яўляецца важнай задачай для айчыннай гістарычнай навукі. Нягледзячы на пэўныя поспехі ў даследаванні падзей і з'яў пачатку XX ст., тэма акупацыі Беларусі застаецца малавывучанай. Абагульняючыя працы па гісторыі Беларусі толькі ўскосна закранаюць абазначаную праблему, адсутнічае сістэмны аналіз механізмаў правядзення эканамічнай палітыкі нямецкімі акупацыйнымі ўладамі.

Напярэдадні 100-гадовага юбілея заканчэння Першай сусветнай вайны актуалізуецца праблема нямецкай эканамічнай палітыкі як цэласнай сістэмы мерапрыемстваў па эксплуатацыі людскіх і прыродных рэсурсаў Беларусі. Дысертация вырашае навуковую праблему, якая заключаецца ў выяўленні і раскрыцці сутнасці, зместу, асаблівасцей, асноўных кірункаў, сродкаў рэалізацыі і вынікаў эканамічнай палітыкі нямецкіх улад на акупіраваных беларускіх тэрыторыях. Усебаковае вывучэнне нямецкай эканамічнай палітыкі і яе наступстваў дапаўняе навуковыя веды пра сацыяльна-эканамічныя і палітычныя падзеі і працэсы, дазваляе больш глыбока зразумець і прааналізаваць змены ў грамадстве, якія адбываліся ў часы ваенных і рэвалюцыйных пераўтварэнняў.

Храналагічныя рамкі даследавання ахопліваюць перыяд з кастрычніка 1915 г. па люты 1918 г. Вызначэнне ніжняй даты адпавядае часу стабілізацыі нямецка-расійскага фронту ў 1915 г. і пачатку устанаўлення нямецкай улады на акупіраваных тэрыторыях. Верхняя мяжа звязана з наступленнем нямецкай арміі і акупацыяй ўсходніх рэгіёнаў Беларусі, што прывяло да змен у планах кіраўніцтва Германіі па выкарыстанні і будучыні гэтых тэрыторый.

Геаграфічныя межы ахопліваюць сучасную тэрыторыю Рэспублікі Беларусь, якая ў гады Першай сусветнай вайны знаходзілася пад акупацыяй: Віленскі, Лідскі, Свянцянскі, часткі Ашмянскага, Вілейскага і Дзісенскага павеатаў Віленскай губерні, частка Новааляксандраўскага павеата Ковенскай губерні, Брэсцкі, Ваўкавыскі, Гродзенскі, Кобрынскі, Пружанскі, Слоні́мскі

паветы Гродзенскай губерні, часткі Навагрудскага і Пінскага паветаў Мінскай губерні Расійскай імперыі. Спецыфіка тэмы ў шэрагу выпадкаў абумовіла неабходнасць выхаду за гэтыя межы. Пастаўленая мэта патрабуе вывучэння становішча горада Вільні, які на працягу XIX – пачатку XX ст. заставаўся культурным, грамадскім і адміністрацыйна-палітычным цэнтрам рэгіёну, асобных раёнаў і гарадоў сучаснай Польшчы і Літвы, якія ўваходзілі ў нямецкія адміністрацыйна-тэрытарыяльныя адзінкі, утвораныя на акупіраваных землях.

Усе даты прыведзены па новым стылі (па грыгарыянскім календары).

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі, тэмамі

Дысертацыя падрыхтавана ў межах распрацоўкі НДР “Эвалюцыя сацыяльнай актыўнасці насельніцтва Беларусі на этапе станаўлення індустрыяльнага грамадства (другая палова XIX – пачатак XX ст.)” (нумар дзяржаўнай рэгістрацыі 20113061), якая выконвалася ў 2011–2015 гг. на кафедры гісторыі Беларусі новага і навіейшага часу ў рамках Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў “Гісторыя, культура, грамадства, дзяржава”, а таксама НДР “Сацыяльныя змены ў грамадстве ва ўмовах капіталістычнай трансфармацыі эканомікі Беларусі (1861–1914 гг.)” (нумар дзяржаўнай рэгістрацыі 20161683), якая выконваецца ў 2016–2020 гг. у рамках Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў “Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства”, падпраграма № 1 “Гісторыя і культура”.

Мэта і задачы даследавання

Мэта дысертацыйнага даследавання заключаецца ў выяўленні сутнасці, зместу і асаблівасцей рэалізацыі эканамічнай палітыкі нямецкімі акупацыйнымі уладамі на тэрыторыі Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны (1915 – люты 1918 г.) і вызначэнні наступстваў яе правядзення.

У адпаведнасці з мэтай даследавання пастаўлены наступныя *задачи*:

1) вызначыць месца беларускіх тэрыторый у ваенна-стратэгічных і эканамічных планах Германіі ў кантэксце агульных планаў рэалізацыі нямецкай усходняй палітыкі;

2) разгледзець працэс фарміравання сістэмы кіравання і адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу акупіраваных беларускіх тэрыторый;

3) выявіць асаблівасці рэалізацыі асноўных кірункаў нямецкай эканамічнай палітыкі ў сферы сельскай і лясной гаспадаркі, прамысловасці, транспарту і мытных справы, грашовых і гандлёвых адносін;

4) прасачыць змены колькаснага, нацыянальнага і канфесійнага складу насельніцтва акупіраваных тэрыторый Беларусі;

5) паказаць уплыў увядзення абавязковай пашпартызацыі і палітыкі адносна перамяшчэння насельніцтва на яго сацыяльнае становішча;

б) раскрыць асаблівасці нямецкай палітыкі ў сферы падаткаабкладання, правядзення рэквізіцый і ўвядзення прымусовых работ на акупіраванай тэрыторыі.

Аб'ектам даследавання з'яўляюцца беларускія тэрыторыі, акупіраваныя нямецкімі войскамі ў гады Першай сусветнай вайны.

Прадмет даследавання – нямецкая эканамічная акупацыйная палітыка на тэрыторыі Беларусі ў 1915 – лютым 1918 г.

Навуковая навізна даследавання

Упершыню на аснове выкарыстання шырокага кола крыніц праведзены сістэмны аналіз сутнасці, зместу, асаблівасцей, асноўных кірункаў, сродкаў рэалізацыі і вынікаў эканамічнай палітыкі нямецкіх улад на акупіраваных беларускіх тэрыторыях у гады Першай сусветнай вайны. Даследаваны ваенна-палітычныя і эканамічныя планы адносна беларускіх зямель, выяўлена ўзаемасувязь з агульнымі планами ўсходняй палітыкі Германіі. Разгледжаны працэс устанаўлення нямецкай улады на ўсіх акупіраваных беларускіх землях, выяўлены асаблівасці ўтварэння зоны Обер Ост, вылучаны этапы фарміравання адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу, вызначана структура і функцыі органаў кіравання. Сістэмна ахарактарызаваны асноўныя кірункі і механізмы рэалізацыі эканамічнай палітыкі нямецкай адміністрацыі ў сферы сельскай і лясной гаспадаркі, прамысловасці, транспарту і мытнай справы, грашовых і гандлёвых адносін. Паказаны уплыў палітыкі адносна перамяшчэння і ўвядзення абавязковай пашпартызацыі на сацыяльнае становішча насельніцтва, ахарактэрызаваны асаблівасці нямецкай палітыкі ў сферы падаткаабкладання, рэквізіцый і прымусовых работ. Праведзены аналіз змен у колькасным, нацыянальным і канфесійным складзе насельніцтва ў зоне акупацыі.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону

1) Да Першай сусветнай вайны Беларусь, якая ўваходзіла ў склад Расійскай імперыі, не выклікала зацікаўленасці ў палітычных колах Германіі. З пачаткам ваеннага канфлікту беларускае пытанне было выдзелена як асобнае ў ваенна-стратэгічных і эканамічных планах нямецкай экспансіі на Усход. Канцэпцыі па далучэнні і выкарыстанні беларускіх зямель змяняліся на працягу ўсяго перыяду акупацыі. Частка беларускіх тэрыторый была ўключана ў склад зоны Обер Ост, якая разглядалася як буфер для абароны нямецкіх межаў ад магчымага наступу расійскіх войск. У сувязі з імкненнем Германіі заключыць сепаратны мір з Расійскай імперыяй нямецкае кіраўніцтва пазбягала вызначэння канчатковага статусу занятых тэрыторый. Акупацыя беларускіх зямель лічылася часовай з'явай і пры неабходнасці іх гатовы былі саступіць Расійскай імперыі.

Выключэннем з'яўляліся тэрыторыі Обер Ост, якія размяшчаліся ў трохкутніку Гродна–Ліда–Брэст. Паралельна ва ўсходняй палітыцы Германіі распрацоўваліся праекты па ўключэнні асобных беларускіх зямель у склад будучых нацыянальных польскай, літоўскай і ўкраінскай дзяржаў. Пазіцыя нямецкага ўрада па падзелу тэрыторый у інтарэсах іншых этнасаў выключала магчымасці рэалізацыі праекта па ўтварэнні незалежнай беларускай дзяржавы. Нявырашанасць палітычнай будучыні падштурхнула нямецкае вайсковае кіраўніцтва сканцэнтравана на максімальна эфектыўным эканамічным выкарыстанні занятых зямель і людскіх рэсурсаў.

2) Агульнае кіраўніцтва акупіраванымі беларускімі землямі ажыццяўлялася Галоўнакамандуючым на Усходзе. Усе тэрыторыі знаходзіліся пад кантролем 9-й, 10-й, 12-й нямецкіх армій, армейскіх груп (пазней груп армій) Буг, Войрш, Гранаў. Тэрыторыі ў трохкутніку Гродна–Ліда–Брэст увайшла ў склад зоны Обер Ост. У ёй у адміністрацыйна-тэрытарыяльным плане акрамя ваеннага падзелу на этапныя камендатуры ўводзіўся падзел на ўпраўленні і паветы. Кіраўнікі ўпраўленняў падначальваліся этапным інспектарам. Нямецкая адміністрацыя на чале з Галоўным упраўленнем Обер Ост складалася з наступных аддзелаў: палітычнага, фінансаў, сельскай гаспадаркі, лясной справы, царкоўных і школьных спраў, юстыцыі, прэсы, гандлю, культуры краю. На працягу ўсяго перыяду акупацыі назіралася тэндэнцыя да цэнтралізацыі адміністрацыйнай улады, што праявілася ва ўзбуйненні тэрытарыяльных адзінак Обер Ост. Большая частка астатніх занятых тэрыторый увайшла ў тылавы раён армейскай групы Войрш і знаходзіліся выключна пад кіраўніцтвам ваенных камендантур. Частка беларускіх зямель стала вайскова-операцыйнай паласой нямецка-расійскага фронту і кантралявалася штабамі асобных армій.

3) Эканамічная палітыка нямецкай улады была скіравана на наладжванне эфектыўных механізмаў эксплуатацыі людскіх і прыродных рэсурсаў. Для гэтага была створана адзіная сістэма рэгулявання гаспадарчага жыцця на акупіраваных тэрыторыях, якая адпавядала інтарэсам вышэйшага кіраўніцтва ў Германіі і ваенных улад на Усходзе. Найбольшае значэнне надавалася выкарыстанню рэсурсаў сельскай, лясной гаспадаркі і прамысловасці. Важную ролю ў рэалізацыі эканамічных мерапрыемстваў адыгрывалі транспарт, мытная палітыка, грашовыя адносіны і гандаль. Ва ўмовах акупацыі сельская гаспадарка была накіравана на задавальненне ўнутраных патрэб, забеспячэнне нямецкіх ваенных і адміністрацыйных служб і пастаўку прадукцыі на ўнутраны рынак Германіі. Стан сельскай гаспадаркі значна пагоршыла скарачэнне колькасці працаздольнага насельніцтва ў выніку масавага бежанства і правядзенне рэквізіцый. Насельніцтва абавязвалася выконваць сельскагаспадарчыя работы. Прамысловасць прыйшла ў заняпад у выніку эвакуацыі ва ўнутраныя губерні Расійскай імперыі і пазнейшага вывазу ў Германію тэхнікі і абсталявання.

Мерапрыемствы па пашырэнні і мадэрнізацыі вытворчасці былі праведзены толькі ў тых галінах прамысловасці, якія забяспечвалі ваенныя патрэбы і выконвалі непасрэдныя заказы арміі. Вялікая ўвага надавалася эксплуатацыі лясных рэсурсаў. Лесаматэрыялы вывозіліся ў Германію для забеспячэння сыравіннай базы яе дрэваапрацоўчай, цэлюлознай і папяровай прамысловасці.

Для наладжвання вывазу сыравіны і прадуктаў праводзілася тэхнічная мадэрнізацыя шляхоў зносін, у першую чаргу чыгункі. Характар грузаперавозак быў поўнаасцю зменены на ваенны. У адносінах да грамадзянскага насельніцтва асноўным мерапрыемствам транспартнай палітыкі стаў нагляд за яго рухам. Мытная палітыка акупацыйных улад была скіравана на ўсебаковы кантроль за таварамі, што перасякалі мяжу занятых зямель, і забяспечвала фінансавыя інтэрэсы ўлады праз спагнанне адпаведных збораў. Для гандлёвых адносін была характэрна манаполія нямецкіх акупацыйных улад на вытворчасць і продаж асобных тавараў, найперш алкаголю і тытуню, устанаўленне максімальных коштаў на прадукты і тавары, рэгуляванне нормаў продажу. Грашовая сістэма, у межах якой функцыянавала паралельнае абарачэнне нямецкай маркі, расійскага рубля і обер-ост рубля, ускладняла гандлёвыя аперацыі.

4) У сувязі з пачаткам ваенных дзеянняў, мабілізацыяй мужчын на ваенную службу, а таксама ў выніку эвакуацыі, прымуовага высялення ва ўнутраныя губерні Расійскай імперыі і бежанства, колькасць насельніцтва на акупіраваных беларускіх тэрыторыях у параўнанні з даваенным часам значна зменшылася. Адбыліся змены ў нацыянальным складзе насельніцтва. Параўнанне даных двух перапісаў (1897 г. і 1916 г.) паказвае, што колькасць асоб, якія дэкларавалі сябе беларусамі, зменшылася ў некалькі разоў. Паводле перапісу 1916 г., колькасць жыхароў буйных гарадоў (Гродна, Ліда, Ваўкавыск) упала ў 1,5–2,5 разы. Пасля ўстанаўлення нямецкага акупацыйнага рэжыму ўзрасла ўдзельная вага каталіцкага і яўрэйскага насельніцтва, а праваслаўнага істотна зменшылася. Недахоп працаздольнага насельніцтва выклікаў змены ў складзе работнікаў сельскай гаспадаркі і прамысловасці. Замест мужчын, занятых на ваенных аб'ектах і будаўніцтве, у перапрацоўцы прадуктаў сельскагаспадарчай вытворчасці і лесанарыхтоўках большасць працаўнікоў складалі падлеткі і жанчыны.

5) Ва ўмовах ваеннага становішча для нямецкага кіраўніцтва важным стала ўстанаўленне поўнага кантролю за перамяшчэннем грамадзянскага насельніцтва на акупіраванай тэрыторыі. Ставіліся задачы правядзення прэвентыўных мер па папярэджанні шпіянажу, змяншэння непажаданых міграцыйных плыняў жыхароў ва ўмовах неабходнасці наладжвання бесперапыннай дзейнасці прамысловых прадпрыемстваў, пунктаў загатоўкі сыравіны і апрацоўкі сельскагаспадарчых зямель. Абавязковая пашпартызацыя насельніцтва, якая праводзілася нямецкай адміністрацыяй, стала галоўным сродкам рэгістрацыі, уліку, ідэнтыфікацыі і кантролю за перамяшчэннем насельніцтва ў межах

рэгіёна. Да канца акупацыі больш за 85 % насельніцтва зоны Обер Ост атрымала пашпарты. Пашпартызацыя была пашырана і на іншых акупіраваных тэрыторыях, дзе за яе рэалізацыяй сачылі ваенныя ўдады.

б) Істотны ўплыў на сацыяльна-эканамічнае становішча акупіраванай часткі Беларусі аказала сістэма прымусовага падаткаабкладання, якая значна пагоршыла фінансавое становішча насельніцтва. Прадугледжваліся прамыя (зямельны, прамысловы, падушны, надзвычайны для гарадоў) і непрямыя падаткі (на афармленне дакументаў, на алкаголь і тытунь). Выплаты падаткаў ажыццяўляліся наяўнымі грашыма. Іх можна было атрымаць выключна за працу у рабочых батальёнах або продаж маёмасці. Правядзенне рэквізіцый набыло масавы характар, што тлумачылася патрэбамі забеспячэння нямецкай арміі харчаваннем, фуражом і прадметамі першай неабходнасці. Найбольш каштоўнае і дарагое абсталяванне, сыравіна, прадукты, хатняя жывёла, коні вывозіліся ў Германію. Недахоп прадуктаў і паліва прывёў да ўвядзення карткавай сістэмы, устанаўлення сутачных нормаў спажывання ежы. Абмяжоўваўся продаж асобных прадуктаў (соль, запалкі). Прымусовыя работы, да якіх прыцягваліся мужчыны ва ўзросце 16–50 гадоў і жанчыны 18–45 гадоў, акрамя лясной і сельскай гаспадаркі, былі пашыраны і на ваенных аб'ектах.

Асабісты ўклад саіскальніка вучонай ступені

Дысертацыя з'яўляецца вынікам самастойнай даследчай працы аўтара, усе навуковыя высновы і палажэнні атрыманы асабіста. На аснове сучасных метадалагічных падыходаў быў выяўлены, сістэматызаваны і прааналізаваны значны комплекс крыніц з фондаў 15 архіваў і 7 рукапісных і асобных аддзелаў бібліятэк Беларусі, Германіі, Літвы, Польшчы і Расіі. Абсалютная большасць архіўных крыніц, пераважная частка якіх на нямецкай мове, упершыню ўведзена ў навуковае абарачэнне, у тым ліку справаздачная дакументацыя нямецкіх улад з данымі аб аб'ёмах вывезеных з Беларусі матэрыяльных рэсурсаў, прадукцыі сельскай і лясной гаспадаркі. Упершыню прааналізаваны статыстычныя даныя нямецкага перапісу 1916 г., на падставе якіх паказаны змены ў колькасці насельніцтва, яго нацыянальным і канфесійным складзе.

У параграфі манаграфіі, апублікаваным у сааўтарстве з М. П. Гайбай, В. М. Лебедзевай, А. Л. Кіштывавым, В. Г. Мазцом, А. У. Унучкам, уклад аўтара заключаецца ў асвятленні развіцця чыгункі на акупіраванай тэрыторыі Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны.

Апрацацыя дысертацыі і інфармацыя пра выкарыстанне яе вынікаў

Вынікі дысертацыйнай работы былі прадстаўлены на 16 міжнародных і рэспубліканскіх навуковых і навукова-практычных канферэнцыях у Беларусі, Расіі, Польшчы і Літве: "Первая мировая война: история, геополитика, уроки истории и современность (к 90-летию окончания Первой мировой войны и

началу формирования Версальско-Вашингтонской системы международных отношений)» (г. Віцебск, 11–12 лістапада 2008 г.); ”Научный потенциал молодежи – будущему Беларуси» (г. Пінск, 9 красавіка 2010 г.); ”Межвузовская научная конференция студентов и аспирантов» (г. Мінск, 15 красавіка 2010 г.); ”Рэстаўрацыя Мірскага замка. Праблема захавання прыроднага і культурнага ландшафтаў» (г. п. Мір, 6 чэрвеня 2010 г.); ”II Konferencja stypendystów Programu Stypendialnego Rządu Polskiego dla Młodych Naukowców» (г. Варшава, 11 мая 2011 г.); ”Метадалогія даследаванняў і крыніцазнаўчая база ў галіне гістарычнай урбаністыкі» (г. Гродна, 30 верасня – 1 кастрычніка 2011 г.); ”VI Машеровские чтения» (г. Віцебск, 27–28 верасня 2012 г.); ”Прыватнаўласніцкія гарады Вялікага Княства Літоўскага: лёс праз стагоддзі» (г. Нясвіж, 23–24 красавіка 2014 г.); ”Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі: Бяроза і Бярозаўскі рэгіён» (г. Бяроза, 13–14 мая 2014 г.); ”Міжнародны кангрэс даследчыкаў Беларусі» (г. Каўнас, 3–5 кастрычніка 2014 г.); ”Время Великой войны: от глобального переустройства до трансформаций повседневности» (г. Калінград, 9–10 кастрычніка 2014 г.); ”Крыніцы гісторыі рознічнага гандлю ў Беларусі» (г. Мінск, 11 кастрычніка 2014 г.); ”Першая сусветная вайна ў гістарычных лёсах Еўропы» (г. Вілейка, 18 кастрычніка 2014 г.); ”Гісторыя гандлю на тэрыторыі Беларусі» (г. Мінск, 24–25 верасня 2015 г.); ”Метадалогія даследавання гісторыі Беларусі: праблемы, дасягненні, перспектывы» (г. Мінск, 21–22 кастрычніка 2016 г.); ”Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 950-годдзя горада)» (г. Мінск, 7–8 верасня 2017 г.).

Матэрыялы дысертацыйнага даследавання былі выкарыстаны ў вучэбным працэсе ў Рэспубліканскім інстытуце вышэйшай школы пры распрацоўцы курса лекцый ”Першая сусветнай вайна ў гісторыі Беларусі» (акт укаранення ад 17 чэрвеня 2015 г.); пры выкананні раздзела комплексных навуковых даследаванняў у складзе камплекта праектна-каштарыснай дакументацыі на кансервацыю з фрагментарнай рэстаўрацыяй нерухомай гісторыка-культурнай каштоўнасці ”Руіны былога замка Сапегі з фрагментамі абарончых збудаванняў у в. Гальшаны» (акт укаранення ад 4 кастрычніка 2012 г.); пры падрыхтоўцы тэкстаў экскурсій па экспазіцыі ”Войны XX стагоддзя» музея ”Замкавы комплекс ”Мір» (акт укаранення ад 6 лістапада 2012 г.).

Апублікаванасць вынікаў

Асноўныя палажэнні і вынікі дысертацыі прадстаўлены ў 23 навуковых работах, з іх 7 артыкулаў змешчаны ў навуковых выданнях згодна з п. 18 Палажэння аб прысуджэнні вучоных ступеняў і прысваенні вучоных званняў у Рэспубліцы Беларусь (агульным аб’ёмам 4,9 друкаванага аркуша), 1 параграф – у калектыўнай манаграфіі (у сааўтарстве), 5 артыкулаў – у іншых навуковых выданнях, 6 – у зборніках матэрыялаў навуковых канферэнцый, 4 тэзісы дакладаў.

Структура і аб’ём дысертацыі

Структура дысертацыі адпавядае мэце і задачам праведзенага даследавання. Дысертацыя складаецца з уводзін, агульнай характарыстыкі работы, чатырох глаў, заключэння, бібліяграфічнага спісу і дадаткаў. Поўны аб’ём дысертацыі складае 232 старонкі, з у тым ліку 12 дадаткаў займаюць 44 старонкі. Бібліяграфічны спіс утрымлівае 679 найменняў, улічваючы асабістыя публікацыі саіскальніка вучонай ступені.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ

У першай главе “Гістарыяграфія, крыніцы, метадалогія і метады даследавання” праведзены аналіз стану вывучанасці праблемы, дадзены агляд выкарастаных крыніц і іх рэпрэзентатыўнасці, ахарактарызаваны метады даследавання. У раздзеле 1.1 “Гістарыяграфія” на аснове аналізу прац айчыннай і замежнай гістарыяграфіі вызначана, што праблематыка дысертацыі не стала прадметам спецыяльнага даследавання. Вывучэнне Першай сусветнай вайны пачалося ўжо ў працах дзеячоў беларускага нацыянальнага руху, непасрэдных ўдзельнікаў і сведкаў падзей¹. У савецкі час актуальнымі былі даследаванні гісторыі рэвалюцыйных падзей, дзе вайна разглядалася як іх першапрычына і паскаральнік. Распрацоўка тэм па гісторыі вайны вялася выключна ў рамках падрыхтоўкі шматтомных прац, падзеі на акупіраваных тэрыторыях Беларусі не закраналіся. Толькі ў працах І. М. Ігнаценкі асвятляецца гісторыя беларускага нацыянальнага руху, ідэя стварэння канфедэрацыі ВКЛ². Акупацыйная палітыка немцаў ўзгадвалася ў савецкай гістарыяграфіі выключна як фактар уплыву на падзеі, якія адбываліся на ўсходнебеларускіх тэрыторыях³

У 1983 г. А. М. Бабковым была абаронена першая дысертацыя, прысвечаная нямецкай акупацыі⁴. Першай з абагульняючых прац, дзе была комплексна разгледжана становішча акупіраванай часткі Беларусі, стала падрыхтаваная С. С. Рудовічам глава “Беларусь у гады Першай сусветнай вайны” для чацвёртага тома “Гісторыі Беларусі” (2005 г.)⁵.

¹ Варонка, Я. Беларускі рух ад 1917 да 1920 году: кароткі агляд / Я. Варонка. – Коўна: Друкарня А. Бака і Х. Манкес, 1920. – 29 с.; Луцкевіч, А. Да гісторыі беларускага руху: Выбраныя творы / А. Луцкевіч; Укл., прадм., камент., анатав., індэкс імёнаў А. Сідарэвіча. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2003. – 288 с.; Турук, Ф. Белорусское движение: Очерк истории национального и революционного движения белоруссов / Ф. Турук. – Мінск: Минская картограф. фабрика Белгеодезии, 1994. – 143 с.

² Игнатенко, И. М. Февральская буржуазно-демократическая революция в Белоруссии / И. М. Игнатенко. – Мінск: Наука и техника, 1986. – 342 с.

³ Экономика Белоруссии в эпоху империализма 1900–1917 гг. / под ред. Т. В. Ковалевского, М. Г. Матусевича, М. В. Окуня. – Мінск: Изд-во АН БССР, 1963. – 420 с.; Круталевич, В. А. Рождение Белорусской Советской Республики. (На пути к провозглашению республики: октябрь 1917 – декабрь 1918 гг.) / В. А. Круталевич. – Мінск: Наука и техника, 1975. – 334 с.

⁴ Бабков, А. М. Политика германского империализма в Белоруссии в годы Первой мировой войны: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / А. М. Бабков; БГУ им. В. И. Ленина. – Мінск, 1983. – 20 с.

⁵ Рудовіч, С. С. Беларусь у гады Першай сусветнай вайны / С. С. Рудовіч // Гісторыя Беларусі: у 6 т. – Мінск:

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ САІСКАЛЬНІКА ВУЧОНАЙ СТУПЕНІ**Артыкулы ў навуковых выданнях згодна з п. 18 Палажэння
аб прысуджэнні вучоных ступеняў і прысваенні вучоных званняў
у Рэспубліцы Беларусь**

1. Волкава, В. В. Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел нямецкай акупацыйнай зоны Обер Ост (1915–1918) / В. В. Волкава // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. / рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2012. – Вып. 7. – С. 28–34.

2. Волкава, В. В. Галоўнае ўпраўленне Гродна: тэрыторыя і адміністрацыя / В. В. Волкава // Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки: сб. науч. ст.: в 2 ч. / Респ. ин-т высш. шк.; редкол.: В.Ф. Беркова (пред.) [и др.]. – Минск, 2012. – Вып. 12, ч. 1. – С. 11–26.

3. Волкава, В. В. Палітыка нямецкай адміністрацыі ў галіне прэсы на тэрыторыі Обер Ост у гады Першай сусветнай вайны (на прыкладзе “Bialystoker Zeitung”) / В. В. Волкава // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – Białystok, 2013. – № 39. – С. 213–220.

4. Волкава, В. В. Пашпартная сістэма зоны Обер Ост у гады Першай сусветнай вайны / В. В. Волкава // Беларускі гістарычны часопіс. – 2015. – № 3. – С. 22–29.

5. Волкава, В. В. Крыніцы па гісторыі нямецкай акупацыі Беларусі перыяда Першай сусветнай вайны з фондаў нямецкіх архіваў і бібліятэк / В. В. Волкава // Веснік БДУ. Серыя 3. Гісторыя. Філасофія. Псіхалогія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права. – 2015. – № 2. – С. 19–25.

6. Волкава, В. В. Чыгунка на акупаванай тэрыторыі Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны / В. В. Волкава // Гістарычна-археалагічны зборнік. – Мінск, 2015. – Вып. 30. – С. 136–141.

7. Волкава, В. В. Адміністрацыйна-тэрытарыяльнае ўладкаванне акупаванай тэрыторыі Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны (кастрычнік 1915 г. – люты 1918 г.) / В. В. Волкава // Беларускі гістарычны часопіс. – 2017. – № 10. – С. 32–44.

Артыкулы ў іншых навуковых выданнях

8. Волкава, В. В. Правое становішча насельніцтва Беларусі ў перыяд нямецкай акупацыі (1915–1917 гг.) / В. В. Волкава // Труд. Профсоюзы. Общество. – 2010. – № 2. – С. 68–73.

9. Волкава, В. В. Нямецкая мытная палітыка на акупаванай тэрыторыі Беларусі (1915–1918) / В. В. Волкава // Актуальные вопросы таможенного дела: науч. труды кафедры таможен. дела. – Мінск, 2012. – Вып. 2. – С. 128–144.

10. Волкава, В. В. Нямецкая акупацыйная палітыка адносна перамяшчэння насельніцтва ў зоне Обер Ост (1915–1918) / В. В. Волкава // Проблемы славяноведения: сб. науч. ст. и материалов Брян. гос. ун-т. им. акад. И. Г. Петровского. Центр славяноведения / отв. ред. С. И. Михальченко. – Брянск, 2012. – Вып. 14. – С. 135–142.

11. Железные дороги Беларуси в Первой мировой войне / В. В. Волкова, Н. П. Гайба, В. М. Лебедева, А. Л. Киштымов, В. Г. Мазец, А. В. Унучек // История белорусской железной дороги. Из XIX века – в век XXI: 1862–2012 / В. В. Волкова [и др.]; под ред. В. В. Яновской. – Минск: Мастацкая літаратура, 2012. – С. 256–305.

12. Волкава, В. В. Бяроза ў завірусе Першай сусветнай вайны / В. В. Волкава // Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі : Бяроза і Бярозаўскі рэгіён : зб. навук. арт. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі; уклад.: А. А. Скеп'ян, А. Б. Доўнар, рэдкал.: А. А. Каваленя [і інш.]. – Мінск, 2014. – С. 285–300.

13. Волкава, В. В. Нямецкая заканадаўчая палітыка адносна гандлю на акупаванай тэрыторыі Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны / В. В. Волкава // Гісторыя гандлю на тэрыторыі Беларусі: зб. навук. арт. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі; уклад. : А. А. Скеп'ян, рэдкал.: А. А. Каваленя [і інш.]. – Мінск, 2016. – С. 312–321.

Артыкулы ў зборніках матэрыялаў навуковых канферэнцый

14. Volkava, V. Ziemie białoruskie w strukturze niemieckiej strefy okupacyjnej Ober Ost (1915–1918) / V. Volkava // Materiały II konferencji stypendystów Programu Stypendialnego Rządu Polskiego dla młodych naukowców. Między wyobrażoną a polityczną wspólnotą, Warszawa, 11 maja 2011 / Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego; red.: M. Genyk, J. Kit [i inne]. – Warszawa, 2011. – S. 143–151.

15. Волкава, В. В. Газета “Grodnoer Zeitung” як крыніца па гісторыі нямецкай акупацыі Беларусі / В. В. Волкава // Гістарычная ўрбаністыка: асновы метадалогіі і крыніцазнаўчая база : зб. навук. арт. [матэрыялы міжнар. навук. канф. “Метадалогія даследаванняў і крыніцазнаўчая база ў галіне гістарычнай урбаністыкі”, Гродна, 30 верасня – 1 кастрычніка 2011 г.] / ГрДУ імя Я.Купалы ; рэдкал. І. В. Соркіна (гал. рэд.) [і інш.]. – Гродна, 2011. – С. 336–343.

16. Волкова, О. В. Местечко Мир в годы Первой мировой войны (1914–1918) / О. В. Волкова // Рэстаўрацыя Мірскага замка. Праблема захавання прыроднага і культурнага ландшафтаў: навук.-практ. канф., г. п. Мір, 6 чэрвеня 2010 г. / навук. рэд. А. А. Ярашэвіч. – Нясвіж, 2012. – С. 99–108.

17. Волкава, В. В. Лазарэт Чырвонага Крыжа князёў Радзівілаў у Нясвіжскім замку ў гады Першай сусветнай вайны / В. В. Волкава // Прыватнаўласніцкія гарады Вялікага Княства Літоўскага: лёс праз стагоддзі: зб. матэрыялаў міжнар.

наук. практ. канф. (Нясвіж, 23–24 красавіка 2014 г.) / уклад. З. Л. Яцкевіч; рэдкал. С. М. Клімаў [і інш.]. – Мінск, 2014. – С. 205–214.

18. Волкава, В. В. Перыядычныя выданні як крыніца па гісторыі нямецкай акупацыі Беларусі перыяда Першай сусветнай вайны / В. В. Волкава // Первая мировая война в исторических судьбах Европы : сб. материалов междунар. науч. конф., г. Вилейка, 18 окт. 2014 г. / редкол.: В. А. Богуш (пред.) [и др.]. – Минск, 2014. – С. 390–396.

19. Волкава, В. В. Крыніцы па гісторыі рознічнага гандлю Беларусі перыяду нямецкай акупацыі пад час Першай сусветнай вайны / В. В. Волкава // Працы Цэнтра вывучэння гісторыі гандлю. – Мінск, 2015. – Вып. 1: матэрыялы міжнар. семінара “Крыніцы рознічнага гандлю ў Беларусі”, Мінск, 11 кастрычніка 2014 г. – С. 84–93.

Тэзісы дакладаў на навуковых канферэнцыях

20. Самовіч (Волкава), В. В. Нямецкая акупацыйная палітыка і паўсядзённае жыццё насельніцтва (1915–1917 гг.) / В. В. Самовіч (Волкава) // Первая мировая война: история, геополитика, уроки истории и современность (к 90-летию окончания Первой мировой войны и началу формирования Версальско–Вашингтонской системы международных отношений): материалы междунар. науч. конф., Витебск, 11–12 ноября 2008 г. / Вит. гос. ун-т; редкол: В. А. Космач (гл. ред.) [и др.]. – Витебск, 2008. – С. 195–197.

21. Волкава, В. В. Дзейнасць нямецкай адміністрацыі па прафілактыцы інфекцыйных захворванняў і эпідэмій у гады Першай сусветнай вайны / В. В. Волкава // Научный потенциал молодежи – будущему Беларуси: материалы IV междунар. молодежной научно-практич. конф., г. Пинск, 9 апреля 2010 г. / УО “Полесский гос. ун-т”; редкол.: К. К. Шебеко [и др.]. – Пинск, 2010. – С. 88–90.

22. Волкава, В. В. Фарміраванне нямецкай адміністрацыі на акупаваных тэрыторыях Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны (1915–1918) / В. В. Волкава // Тезисы докладов межвузовской науч. конф. студентов и аспирантов (Минск, 15 апреля 2010 г.) / редкол.: Э. И. Зборовский [и др.]. – Минск, 2010. – С. 49–53.

23. Волкава, В. В. Знаходжанне грамадзян Германіі і яе саюзнікаў у акупацыйнай зоне Обер Ост: прававы аспект / В. В. Волкава // VI Машеровские чтения: материалы междунар. научно-практич. конф. студентов, аспирантов и молодых учёных, Витебск, 27–28 сентября 2012 г. / Вит. гос. ун-т; редкол.: А. П. Солодков (гл. ред.) [и др.]. – Витебск, 2012. – С. 147.

РЭЗІЮМЭ

Волкава Вольга Віктараўна

**Эканамічная палітыка нямецкіх акупацыйных улад у Беларусі ў гады
Першай сусветнай вайны (1915 – люты 1918 г.)**

Ключавыя словы: Першая сусветная вайна, эканамічная палітыка, акупацыя, сельская гаспадарка, прамысловасць, мытная палітыка, лясная гаспадарка, сістэма падаткаабкладання, гандлёвыя і грашовыя адносіны.

Мэта даследавання: выяўленне сутнасці, зместу і асаблівасцей рэалізацыі эканамічнай палітыкі нямецкімі акупацыйнымі уладамі на тэрыторыі Беларусі ў гады Першай сусветнай вайны (1915 – люты 1918 г.) і вызначэнні наступстваў яе правядзення.

Метады даследавання: агульнанавуковыя: аналіз, сінтэз, індукцыя, дэдукцыя, параўнанне, абагульненне; спецыяльна-гістарычныя: гісторыка-генетычны, гісторыка-параўнальны, гісторыка-сістэмны, колькасныя метады, метады гістарычнай рэканструкцыі і мікрагісторыі.

Навуковая навізна даследавання: у дысертацыі ўпершыню ў беларускай гістарыяграфіі праведзены сістэмны аналіз сутнасці, зместу, асаблівасцей, асноўных кірункаў, сродкаў рэалізацыі і вынікаў эканамічнай палітыкі нямецкіх улад на акупіраваных беларускіх тэрыторыях у гады Першай сусветнай вайны. Даследаваны ваенна-палітычныя і эканамічныя планы адносна беларускіх зямель, разгледжаны працэс устанаўлення нямецкай улады, вылучаны этапы фарміравання адміністрацыйна-тэрытарыяльнай структуры, паказана сістэма кіравання, яе структура і функцыі. Вызначаны асноўныя кірункі нямецкай эканамічнай палітыкі (сельская і лясная гаспадарка, прамысловасць, транспарт і мытная справа). Паказаны ўплыў эканамічных мерапрыемстваў акупацыйнай улады на матэрыяльнае становішча і ўмовы жыцця насельніцтва.

Рэкамендацыі па выкарыстанні: вынікі дысертацыйнага даследавання могуць быць выкарыстаны пры падрыхтоўцы абагульняючых прац па гісторыі Беларусі, Германіі, Расіі, гісторыі Першай сусветнай вайны, ваеннай і эканамічнай гісторыі беларускіх зямель; матэрыялы і звесткі, змешчаныя ў даследаванні, – для распрацоўкі вучэбных курсаў, падрыхтоўкі падручнікаў і навучальных дапаможнікаў, у арганізацыі музейна-экспедыцыйнай дзейнасці.

Галіна выкарыстання: гісторыя Беларусі, гісторыя Першай сусветнай вайны, сістэма адукацыі, практычная дзейнасць культурна-асветніцкіх устаноў.

РЕЗЮМЕ

Волкова Ольга Викторовна

**Экономическая политика немецких оккупационных властей в
Беларуси в годы Первой мировой войны (1915 – февраль 1918 г.)**

Ключевые слова: Первая мировая война, экономическая политика, оккупация, сельское хозяйство, промышленность, таможенная политика, лесное хозяйство, система налогообложения, торговые и денежные отношения.

Цель исследования: выявление сущности, содержания и особенностей реализации экономической политики немецкими оккупационными властями на территории Беларуси в годы Первой мировой войны (1915 – февраль 1918 г.) и определение последствий ее проведения.

Методы исследования: общенаучные: анализ, синтез, индукция, дедукция, сравнение, обобщение; специально-исторические: историко-генетический, историко-сравнительный, историко-системный, количественные методы, статистический; методы исторической реконструкции и микроистории.

Научная новизна исследования: в диссертации впервые в белорусской историографии проведен системный анализ сущности, особенностей, основных направлений, средств реализации и результатов экономической политики немецких властей на оккупированных белорусских территориях в годы Первой мировой войны. Исследованы военно-политические и экономические планы в отношении белорусских земель, рассмотрен процесс установления немецкой власти, выделены этапы формирования административно-территориальной структуры, показана система управления, ее структура и функции. Определены основные направления немецкой экономической политики (сельское и лесное хозяйство, промышленность, транспорт и таможенное дело). Показано влияние экономических мероприятий оккупационной власти на ухудшение материального положения и условий жизни населения.

Рекомендации по использованию: результаты диссертационного исследования могут быть использованы при подготовке обобщающих работ по истории Беларуси, Германии, России, истории Первой мировой войны, военной экономической истории белорусских земель; материалы и сведения, содержащиеся в исследовании, – для разработки учебных курсов, подготовки учебников и учебных пособий, в организации музейно-экскурсионной деятельности.

Область применения: история Беларуси, история Первой мировой войны, система образования, практическая деятельность культурно-просветительских учреждений.

SUMMARY

Volha Volkava

The economic policy of the German occupation authorities in Belarus during the First World War (1915 – February 1918)

Key words: World War I, economic policy, occupation, agriculture, industry, customs policy, forestry, taxation system, trade and monetary relations.

Research purpose: to identify the nature and features of the German occupation authorities' economic policy on the territory of Belarus during the First World War (1915 - February 1918) and to identify the consequences of its conduct.

Research methods: general scientific methods of analysis, synthesis, induction, deduction, comparison; special history methods: genetic, comparative, systemic, quantitative methods; method of historical reconstruction, microhistory.

Research novelty: For the first time in the Belarusian historiography this research presents systematic analysis of the German occupation authorities' economic policy nature, features, main purposes, means of implementation and results on the Belarusian territories during the First World War. This includes the study of the military-political and economic plans for the Belarusian lands, process of the German occupation authorities establishing, stages of the administrative territorial division formation, its control system, functions and powers. The main aspects of the German economic policy (agriculture, forestry, industry, transport and customs) have been identified. The negative influence of the occupation authorities' economic activities for the local population material and living conditions has been demonstrated.

Recommendation for use: the results of this research can be used for general synthesis works on the history of Belarus, Germany, Russia, history of the First World War, military and economic history of the Belarusian lands. The materials and information contained in the research could be further utilized to create study history courses, for the preparation of textbooks and teaching materials, the organization of museum and excursion activities.

Sphere of use: history of Belarus, history of the First World War, educational system, practical activities of cultural and educational institutions.